

Научная статья

УДК 82-7

С. Пюрбююң «Шаңга болган таварылга» деп чечен чугаазында сатириктиг овор-хевирлер

(Сатирические образы в рассказе С. Пюрбю «Забавный случай на гумне»)



Шенне Ю. Кужугет

Тувинский институт гуманитарных и прикладных социально-экономических исследований при Правительстве Республики Тыва, научный сотрудник, Кызыл, Республика Тыва, Россия, shenne.kuzhuget.87@mail.ru

Аннотация. Бо чүүлде тыва чогаалчылар С. Пюрбююң «Шаңга болган таварылга» (1957) деп чечен чугаазы-биле чергелештир Б. Хөвөңмей, Л. Иргит болгаш М. Күжүгеттин чогаалдарында ийиги чергениң даргазы, аңаа чагырткан ажылчыннарның сатириктиг овор-хевирлер системазының допчу сайзыралын хайгаарап турар. Сатириктиг овор-хевирлерни чуруурда, авторларның болганчок-ла ажыглаар литературлуг аргалары – портрет чурумалы, чогаал маадырын чугаа-домактын дузазы-биле чуруп көргүзери, маадырларның физиологтуг болгаш психоэмоционалдыг байдалдары, кочулалдыг аян-хөөн, оюн аргазы, билииргек дарга, аңаа хомудаан ажылчынның, өндүр-бедик Дээр-Деңгерниң, бот-тогдунар ажылчынның, дириг амытаннарның – улуургак Адыгның, аңаа кызагаткан Койгуннуң, Морзуктуң, Хаваннның овор-хевирлери. Ук чүүлдүң автору ийиги чергениң даргазы (азы бригадир) болгаш аңаа дорамчылаткан ажылчыннарның дугайында теманы ажыткан баштайгы сатириктиг чогаалдарның чыындызы «Шоодуг болгаш дузаашкын» (1958ч) деп үндүрүлгеже кичээнгейни угландырып турар. Көрдүнген ажылда адаттынып турар теманың төөгүзүңге хамаарыштыр айтырыг көдүртүнген. Эртем-шинчилел ажылының боттанган түннелдери: а) С. Пюрбююң чечен чугаазы – ийиги чергениң даргазы, аңаа чагырткан, кем чок ажылчыннарны көргүскен баштайгы сатиралыг чогаал болур; б) тыва уран чогаалда дарга биле кызагаткан ажылчынның дугайында тема идепкейлиг болуп турар; в) шинчилеп турар тема янзы-бүрү жанрларда: басняларда, чечен чугааларда болгаш лириктиг шүлүктерде ажыглаттынган; г) эрге-дужаалга ооргаланыр

дарга, аңаа базындырган ажылчыннар дугайында тема тыва литературада уламчылап турар.

Өзек сөстөр: Сергей Пюрбю, сатириктиг овор-хевир, литературлуг аргалар, дарга болгаш чагыртканнарның овор-хевирлери, тыва чечен чогаал

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются сатирические образы начальника в ранге бригадира и обиженных подчиненных в сатирическом рассказе С. Пюрбю «Шаңга болган таварылга» («Забавный случай на гумне», 1957) в сравнении с произведениями других тувинских писателей Б. Ховенмея, Л. Иргит, М. Кужугет, в частности, часто используемые писателями литературные приемы для создания сатирических образов – описание портрета, речевая характеристика, физиологическое и психоэмоциональное состояние персонажей, иронический пафос, художественный прием игры, образы начальников и оскорбленных подчиненных, Неба (Дээр-Денгер) и высокомерного сотрудника, животных – властного Медведя и угнетаемых Зайца, Барсука, Свины. Автор данной статьи обращается к изданию 1958 года «Шоодуг болгаш дузаашкын» («Сатира и юмор», на тув. яз.), где было опубликован один из первых сатирических рассказов, открывающих тему взаимоотношений между руководителем и подчинённым. Автор приходит к выводу о том, что рассказ С. Пюрбю был первым сатирическим произведением о начальнике и подчиненных, тема начальника и подчиненного была весьма популярна в тувинской литературе и сохраняет свою актуальность в современной тувинской литературе.

Ключевые слова: Сергей Пюрбю, рассказ, сатирический образ, литературные приемы, образы начальников и подчиненных, тувинская литература

Для цитирования: Кужугет Ш. Ю. С. «Пюрбюнүң «Шаңга болган таварылга» деп чечен чугаазында сатириктиг овор-хевирлер» // Азиатские исследования: история и современность. 2023. № 2–3 (6–7). С. 83-91. DOI: 24412/2782-6139-2023-6-7-83-91.

Satirical images in S. Purbu's story “A funny incident on the threshing floor”

Shenne Y. Kuzhuget

Tuvan Institute of Humanitarian and Applied Social and Economic Research under the Government of the Republic of Tuva, researcher, Kyzyl, Republic of Tuva, Russia, shenne.kuzhuget.87@mail.ru

Abstract. This article examines the satirical images of a foreman and offended

subordinates in the satirical story by S. Purby “Shaoga bolgan tavarylga” (“A funny incident on the threshing floor”, 1957) in comparison with the works of other Tuvan writers as B. Hovenmey, L. Irgit, M. Kuzhuget, in particular, literary techniques often used by writers to create satirical images - description of a portrait, speech characteristics, physiological and psycho-emotional state of characters, ironic pathos, artistic technique of play, images of arrogant bosses and insulted subordinates, Heaven (Deer-Denger) and an arrogant employee, animals - the domineering Bear and the oppressed Hare, Badger, Pig. The author referred to the publication “Shoodug bolgash duzaashkyn” (“Satire and humor” in Tuvan) (1958), in which the theme of a foreman and oppressed subordinates had been described. The author of the article concludes that the story of S. Purby was the first satirical work about the boss and subordinates, the theme of superior and subordinate was very popular in Tuvan literature and continues to be relevant in modern Tuvan literature.

Key words: Sergei Purby, story, satirical image, literary techniques, images of superiors and subordinates, Tuvan literature

For citation: Kuzhuget, Sh.Yu. (2023) "Satirical images in the satirical story by S. Purby “A funny incident on the threshing floor” // Asian studies: history and modernity, no. 2–3 (6–7). p. 83-91. DOI: 24412/2782-6139-2023-6-7-83-91.

Кирилде

Тыва чечен чогаалга сатириктиг омур-хевирлер 1930 чылдардан бээр көстүп эгелээн. Оң эгези, А.К. Калзанның демдеглээни-биле алырга, В. Көк-оолдуң, А. Пальмбахтың, С. Токаның, Б. Хөвөңмейниң аттары-биле холбашкан [Калзан 1980, с. 22]. Ылап-ла, тыва чогаалчылар амыдыралдың янзы-бүрү хөлегелиг, багай талалары-биле демисежириниң бир уран-чечен аргазы сатириктиг омур-хевирлерни амгы үеге чедир билдилиг ажыглап турар.

Тыва чогаал шинчилелинде сатириктиг омур-хевир деп билиишкинге тускай доктаап турар шинчилелдер амдызында чок болуп турар. Бөлүк авторларның «Тыва совет литератураның төөгүзүнүң очерктери» (1975), А.К. Калзанның «Амыдырал болгаш литература» (1980) деп ажылдарында мындыг билиишкиннерни чогаал шинчилекчилери А.К. Калзан, М. А. Хадаханэ, Д. С. Куулар кирип турган: *шүгүмчүлелдиг омур-хевир, сатириктиг чечен чугаа, каттырынчыг расказтар, дузаашкынныг чечен чугаа, сатириктиг болгаш юморлуг чогаалдар, шоодуглуг шишлер* дээш оон-даа өске.

Моон алгаш көөрге, бистиң ажылывыска хамаарыштыр *шүгүмчүлелдиг омур-хевир* (А.К. Калзан) деп билиишкин бар. Ону

тодарадырда, баштай каттырынчыг чүүлдүн, комизмниң хевирлерин чогаал теоретиктерниң ылгааны ёзугаар тыва чогаалдан сайгарып көөр бис: *дузаашкын* (сатира), *оюн-баштак* (юмор), *каржсы шоодуушкун* (сарказм), *кочулал* (ирония), *каттырынчыг хөөредиишкин* (гротеск) [Борев 1970, с. 79-109]. Комизмниң хевирлеринге шуптузунга шүгүмчүлел албан турар. Критик А.М. Макарянның «Сатира дугайында» («О сатире», 1967) деп номунда бижээни-биле алырга, «Ханы, дидим болгаш чөптүг шүгүмчүлел чокта сатира боттанмас» [Макарян 1967, с. 4]. Ынчаарга, шүгүмчүлелдиг овор-хевир дээрге ниити билиишкин апаар. А сатириктиг овор-хевир деп билиишкинни дузаашкынныг овор-хевир деп база адап болур. Чүге дээрге тыва чогаал шинчилелиниң дылында сатира – дузаашкын, сатириктиг чогаал – дузаашкынныг чогаал деп билиишкиннер тыва чогаал шинчилелинде шагда-ла турумчуй берген.

Шинчилел ажылының чорудуу

1957 чылда «Шын» солунга С. Пюрбюнүң «Шаңга болган таварылга» деп сатиралыг чечен чугаазы парлаттынган. Дараазында чылын ол чогаал бөлүк авторларның «Шоодуг болгаш дузаашкын» (1958) деп тыва чогаалдың баштайгы сатира, юморлуг чыындызынче кирген. Чогаалдың идеялиг ужур-утказы ниитилелде бот-тогдунар, эрге-дужаалга ооргаланыр, бөдүүн ажылчыннарны дорамчылаар дарга кижилерни сойгалап турар.

Тыва чогаалда дарга биле аңаа чагырткан ажылчыннарның овор-хевирлерин, оларның аразында нарын харылзааларны көргүскен сюжеттер эвээш эвес. Эң баштай тыва сатириктиг чечен чугаа жанрында бо айтырыгны С. Пюрбю көдүрүп эгелээн. Аңаа барымдаалар эвээш эвес. Бирээде, чогаалчы колхоз-совхозтуң көдээ ишчилериниң күш-ажылын бедик үнелеп чораан. Ол дугайында элээн каш шүлүктөрни бижээн: «Колхозчунуң ыры», «Кадарчының таалал ыры», «Аныяк кадарчы дугайында ыр», «Көдээ ишчилерге сөс», «Күш-ажылга мактал» дээш оон-даа өске. Ийиде, чогаал шинчилекчизи В.С. Салчактың «Тыва чогаалчылар болгаш чогаалдар дугайында демдеглелдер» (2005) деп номунда айтып турары-биле, Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде В. Деминниң чуруктарынга С. Пюрбюнүң кочулалдыг сөзүглелдери кадагалаттынган болуп турар [Салчак 2005, с. 40-41]:

*Хертегер фриц көктүг чайын
Хей аъттыгы шору, чөөн чүкче
Бодалында шымбай өөрүп,*

*Поход кылып чорувуткан.
Муңгаш харга, ашка, соокка
Каш-ла баскаш таварышкаш,
Муңгак бодал хөрээн долуп,
Кайган-харап аймай берген...*

Ынчаар-ла, барык 1940 чылдарда-ла чогаалчының сатира жанрларынга шенелдези ажыттынган. 1950 чылдардан бээр С. Пюрбю «Ындыг чүве болгулаар» деп сатириктиг чечен чугааны, А. Тольский-биле «Шүгүмчүлел дугайы», «Кожаннар дугайы», «Эренгейлээр» деп интермедия чугааларны бижээн.

С. Пюрбюнүң «Шаңга болган таварылга» деп чогаалында кол маадырлар – бригадир, колхоз ажылдакчылары база журналист. Мында журналисттиң омур-хевирин эрге-дужаалынга менээргенир, улуургак сеткилдиг, өскелерни бастыр бригадирниң чөптүг эвес чоруун, мөзү-шынарын буруу шаварынга чугула чепсек болган. Ооң хүлээлгези – колхозта багай ажылчыннарны илередири, оларны солунга чырыдары.

Чогаалда журналист колхозтуң амыдыралын өөренип келген хайгааракчы маадыр болуп турар. Ооң көрүжүндө, бирээде, колхозчуларның ажыл-ишчи бүдүжү, омур-хевирлери мынчаар илереп кээр: *Даглаштыр оваллап каан тараа аразындан улус имиңейинип-ле тур. Ында кандыг кижин чок дээр силер. Чаа детип чоруур оолдар тарааны бөле эжип савалаан, дөгүй берген назылыг ашактар болгаш кадайлар тарааны тарады эжип кургаткан; мөчөк-мөчөк шыңганнарлыг күдер кара эрлер шоодайлаан тарааны машиналарже чүдүрген; сывыра тырткан шылба дег кыстар тараа арыглаар машина долгаан – черле анаа турар кижин чок¹. Ийиде, бригадирниң портрединин чурумалы көстүп кээр: *Кылаң кара сапыктарлыг, тас кара-көк костюмнуг, саваң шляпалыг, эктинде сарыг савыяа саадак астыпкан аныяк эр кирип келди². Маадырның даштыкы хевирин каас-коя, чараш кылдыр чуруттунган. А ооң иштики делегейи, сагыш-сеткили – мөзү-шынары ажылчыннар мурнунга канчаар алдынып турарындан илерээр. Маадырның физиологтуң кылдыныгыларындан: *Ийи будун хере баскаш, холдарын быктынга даянгаш, шаңны эргилдир көрүп тур³. База ооң чугаа-домаандан: *Согур сойлук сен бе? Сени канчаар эвес мен. Калчаарай берген тарийги-дир эвес бе?!⁴.****

Чогаалдың финалында бригадир журналистти бөдүүн ажылчын деп

¹ Шоодуг болгаш дузаашкын / Ред. К. Сарыг. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1958. 76 а.

² Шоодуг болгаш дузаашкын / Ред. К. Сарыг. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1958. 76 а.

³ Там же.

⁴ Там же.

бодааш, алгы-кышкы-биле сирбектеп алгаш, колхоз даргазынга эккээр. Билип кээрге, ол журналист кижиге болур. Ол бүгүдөн ыядып-эпсоксунгаш, кирер чер тышпайн барган бригадирниң психологтуг байдалын автор мынчаар көргүскен: *Саваң шляпазын чүү-даа чок кылдыр сый тудуп алган, дер-суг шааңайны берген, дедирленип бар чыдар. Ынчап бар чыда, артында ханы буга суунче караш диди*⁵. Чогаалдың төнчү кезээнде каас-шеник кеттинген, чоргаар, туразында чаңнап турган бригадирниң омур-хевири харын-даа кээргенчиг апаар.

Дарга кижиге, аңаа чагырткан ажылчыннарның сатириктиг омур-хевирлери тыва басняда база арбын. Чижээлээрге, үстүнде көргенивис бригадирниң омур-хевирин Адыг-даа солуй бээр:

*Ажылын кым угбас болдур,
Ам бо дораан хөөглээр мен дээр!*⁶.

(Лидия Иргит «Чирик дуглаан дарга»)

А колхозчуларның омур-хевирлерин Хаван, Морзук, Койгун, Теве дээш оон-даа өске дириг амытаннарның омур-хевирлери көргүзе бээр:

*Хаван, Морзук, Койгун сугну
Караа-биле хыйыртап көөр:
Керттик чүве Теве дээнзиг,
Кемниг чүве олар-ла боор*⁷.

(Лидия Иргит «Чирик дуглаан дарга»)

Бригадирниң сатириктиг омур-хевири Б. Хөвөңмейниң чогаалдарында база көскү черни ээлеп турар. Ооң чижээнге, «Чык кылган» деп чечен чугаазын көрээлинер. Ында бригадир ырактан бичии оолду чаптап көрүп орган. Ол токпак ыяш мунуп алгаш, чолаачы бооп, аксы-биле мотор өттүнүп ойнап турган. Ону улгады берген оол келгеш, чудуруун көдүрүп, эттээр чыгай берген. Бригадир дүвү-далаш-биле маңнап келгеш:

- *Ол бичии кижини чүге дорамчылаарың ол?*⁸ – деп чемелээрге, оозу:

- *Бо оол – тракторист, а мен*⁹ – бригадир бооп ойнап турарывыс ол-дур ийин – деп, улуг оол шөлээн тайылбырлаан. Автор уругларның оюн аргазы-биле бригадирни шоодуп тура, «кызагдаткан кижиниң омур-хевиринге» трактористти көргүскен.

⁵ Там же.

⁶ Иргит Л. Х. Дая чечээ. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1991. 64 ар.

⁷ Там же.

⁸ Хөвөңмей Б. Д. Чогаалдар чыындызы. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1976. 252 а.

⁹ Хөвөңмей Б. Д. Чогаалдар чыындызы. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1976. 252 а.

Совет үеде тыва чогаалчылар чүгө бригадирниң омур-хевиринге хөй доктаап турганыл? Ол дугайында чогаалчы Э. Донгактың «Б. Хөвөңмей - сатирик» (1995) деп чүүлүндө тайылбырлап турары-биле алырга, партия баштап олураар үеде, чамдык удуртукчуларны көргөн мен. Хөй чон мурнунга туруп келгеш, буга ышкаш бустап, мөөрөп турарлар бар. Тыва литератураның эгелекчилериниң бирээзи – Байкара Хөвөңмей амыдыралдан көргөн чүүлүн чогаалынга көргүзүп, сезигелден үнүп алыр сорулга-биле маадырларын оралакчы дарга, бригадир, завхоз кижилер кылып турганы база ужурулуг¹⁰. Тыва чогаалчылар социалисттик реализмге чагыртып турганындан улуг даргаларның орнунга бригадир 2-ги чергениң даргазы дээн ышкаш эрге-дужаалда кижилерни шоодуп турган.

Амгы тыва чечен чогаалда дарга болгаш аңаа чагырткан ажылчынга хамаарыштыр М. Күжүгеттиң поэзиясында ирония, чажыт кочулалдыг аян бар:

*Кудай-деңгер бедик-даа бол,
Кускуннаvas, менээргенмес.
Куду бисти чемелевес.
Бис-ле харын болганчок-ла
Билиглиг бис, бедик бис деп,
Билиргей бээр чаңныг-дыр бис.
Кайызы кымдан бедик чүвөл? ...¹¹*

Автор бот-тогдунар, өскелерни куду көөр, эрге-дужаалынга, эртем-билиинге менээргенип, билииргээр чоруктарны көргүзөрдө, деңнелге аргазынга доктаап турар: *кижи биле Дээр-Деңгер (Кудай)*. Тываларның чүдүлгө-сүзүү-биле алырга, Дээр – Ада. Ол улусчу философия ёзугаар Үстүү оран, ыдыктыг октаргай болур. Ону тыва чон «Дээр», «Деңгер», «Хайыракан», «Кудай» деп чалбарып-чүдүп чоруур. Авторнуң «Дээр» деп билиишкинге доктаап, ону кижиле-биле деңнеп турары анаа эвес. Чоннуң дээди медреселинде кол черни «Октаргай», «Өртемчей», «Космос» ээлеп турар. Ынчангаш кижиле бүрүзү дең эргелиг, кижиден чүгле Бойдус, Октаргай бедик, күштүг деп үзел-бодалды бо чогаалда М. Күжүгет угаазылаан.

Түңнел

Дузаашкынныг чогаалдарда бот-тогдунар 2-ги чергениң даргазы азы бригадир база аңаа чагырткан, «кызагдаткан» кижилерниң сатириктиг омур-хевирлерин, ниитилелде туружун бир дугаар С. Пюрбю «Шаңга болган таварылга» деп чечен чугаазынга чырыткан. Ол Ада-чурттуң

¹⁰Донгак Э. Л. Б. Хөвөңмей – сатирик // Шын. 1995. Янв. 20. А. 3.

¹¹ Күжүгет М. А. Хайыра. Кызыл: ОАО «Тываполиграф», 2015. 72 а.

Улуг дайынының чылдарында В. Деминниң чуруктарына кочулалдыг сөзүглелдерни бижип турган. Ынчаар-ла амыдыралда чөптүг эвес чүүлдерни, кижиге кижиниң хумагалыг чоруун чидии-биле сатиралыг чогаалдарына көдүрүп эгелээн. Автор «Шаңга болган таварылга» деп сатиралыг чечен чугаазында журналисттиң хайгааралындан бригадир болгаш колхозчуларның портрет чурумалын, маадырның чугаазын, психологтуг болгаш физиологтуг байдалын дамчыштыр ниитилелде эрге-дужаалдыг кижилерниң адаанда бөдүүн ажылчыннарны бастыксаар, дорамчылаар чоруун шоодуп көргүскен.

Эрге-дужаал азынган дарга биле аңаа чагырткан ажылчыннарның сатириктиг овор-хевирлери Б. Хөвөңмейниң, Л. Иргиттиң, М. Күжүгеттиң болгаш өскелерниң-даа чогаалдарына бир-тускайлаң сайзырап келген. Ында дарганы Адыг, аңаа чагыртканнарны – Хаван, Морзук, Койгун, Теве дээш оон-даа өске дириг амытаннарның сатириктиг овор-хевирлери солуй бээр. Оон аңгыда, бичии чаштарның оюнун тускай уран-чечен арга кылдыр ажыглааш, угаан-сарыылдыг ажылдакчы кижилерниң аразында эрге-дужаал аайы-биле бот-боттарын базынчактап, кудуку деңнелге алдынып чоруурун кыжырып турар. Ылаңгыя эртем-билигге, эрге-дужаалга ооргаланыр чорукту авторлар кочулап, ону буруу шавар сорулга-биле улусчу философияга база даянып эгелээн. Бо өртемчейде чаяаттынган кижини бүрүзү дең эргелиг деп идеяны илередирде, олар кижини биле дээрни уран-чечен деңнелге аргазы-биле чуруп көргүскен. Тодаргайлаарга, тыва чоннуң чүдүлге-сүзүү-биле Дээр – Ада болуп турар. Кижини – ооң төлү болганда, кижиден чүгле Үстүү оран, Дээр-Деңгер бедик деп чырык үзел-бодал-биле тыва чогаалчылар ниитилелде эрге-дужаалдыг ажылдакчы кижилерниң мөзү-шынарында бот-тогдунар, кончуургаар-менээргенир улуг тура сеткилди узуткаарына улуг үлүг-хуузун кирип турар.

Ажыглаан литература:

1. Боров 1988 – Боров Ю.Б. Эстетика. 4-е изд. доп. М.: Политиздат, 1988. 496 с.
2. Макарян 1967 – Макарян А.М. О сатире. М.: Советский писатель, 1967. 275 с.
3. Калзан 1980 – Калзан А.К. Амыдырал болгаш литература. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1980. 176 а.
4. Салчак 2005 – Салчак В.С. Тыва чогаалчылар болгаш чогаалдар дугайында демдеглелдер. Кызыл, 2005. 88 а.

References:

1. Borev, Yu.B. (1988) “Estetika” [Estetika], 4-e izd. dop., Moscow, Politizdat, 496 p. (In Russ.).

2. Makaryan, A.M. (1967) “About satire” [About satire], Sovetskij pisatel, Moscow, 275 p. (In Russ.).
3. Kalzan, A. K. (1980) “Amydyral bolgash literature” [Life and literature], Тувануң ном үндүрер чери, Кызыл, 176 p. (In Tuv.).
4. Salchak, V. S. (2005) “Тува чогаалчылар болгаш чогаалдар дугайында демдеглеңдер” [Notes about Tuvan writers and works], Кызыл, 88 p. (in Tuv.).\

Информация об авторе:

*Шенне Ю. Куужугет, научный сотрудник, Тувинский институт гуманитарных и прикладных социально-экономических исследований при Правительстве Республики Тыва, Кызыл, Россия, Республика Тыва 667000, ул. Кочетова, д. 4.
e-mail: shenne.kuzhuget.87@mail.ru
Author ID РИНЦ: 978596*

Information about the author:

*Shenne Yu. Kuzhuget, Researcher, Tuvan Institute of Humanitarian and Applied Socio-Economic Research under the Government of the Republic of Tuva, Kyzyl, Russia; 4 Kochetov str., Kyzyl, 667000, the Republic of Tuva, Russia.
e-mail: shenne.kuzhuget.87@mail.ru
ORCID ID: 6609-2659*

@Куужугет Ш. Ю., 2023